

Жумадилова Айгерим Ерболовнаның
«8D02209 – Шығыстану» білім беру бағдарламасы бойынша философия
докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынылған
«Ұлттық сананың жаңғыруы: Мысыр, Алжир, Палестина мысалында
араб әдебиетінде (2000 ж. бастап) жаңа сәйкестік пен тақырыптаманы
іздеу»
тақырыбында дайындалған диссертациялық жұмысына
АҢДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертация 2000 жылдан бастап Мысыр, Алжир және Палестинаның қазіргі араб әдебиетіндегі ұлттық сананы жаңғырту мен жаңа бірегейліктің қалыптасу үдерістерін кешенді зерттеуге арналған. Литература постколониализм, жаһандану, мәдени гибридтілік және саяси тұрақсыздық жағдайында пайда болатын жаңа өзіндік сананың формаларын бейнелеп қана қоймай, оларды қалыптастыратын негізгі көркемдік стратегиялар мен нарративтік практикалар талданады. Жұмыста қазіргі араб прозасы әлеуметтік үдерістерді бейнелеумен шектелмей, олардың өзгеруіне белсенді ықпал ететін агент ретінде қарастырылады.

Зерттеудің өзектілігі. ХХІ ғасырдағы ғаламдық трансформациялар жағдайында ұлттық бірегейлік пен қоғамдық сананы жаңғырту мәселелері араб әлемі үшін ерекше маңызға ие болды. Әлеуметтік күйзелістер, постколониялық салдарлар, мәдени гибридтілік пен саяси тұрақсыздық дәстүрлі өзіндік сана формаларын қайта пайымдауды қажет етті. Бұл тұрғыда әдебиет өзгерістерді бейнелеп қана қоймай, оларды ұғыну мен модельдеудің құралына айналды.

Мысыр, Палестина және Алжир – тарихи-саяси траекториялары әртүрлі, бірақ ұқсас сын-қатерлері бар елдер: постпанарабтық идеологияның дағдарысы, отарлық пен оккупациялық тәжірибенің жарақаты, модернизацияның қайшылықты үдерістері. Бұл өңірлердің қазіргі әдебиеті жаңа бірегейлікті іздеуді көрсетеді: ұжымдық нарративтерден дараландырылғандарға, қаһармандық эпостан күнделікті өмір хроникасына, ұлттық декларациялардан жады мен тілдің деколонизациясы стратегияларына көшу байқалады.

ХХ ғасыр әдебиетіне тән күрес, жер аудару, әлеуметтік әділеттілік және отанға сағыныш тақырыптары (Махфуз, Канафани, Маммери, Хаддад) ХХІ ғасырда жаңа мазмұндармен толықты – жарақат, жады, үнсіздік, тән және көші-қон. Бұл әдебиетті тек әлеуметтік-саяси үдерістердің айнасы емес, сонымен қатар баламалы нарративтерді қалыптастыру кеңістігі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеудің өзектілігі Египет, Палестина мен Алжирдің стратегияларын бірегейліктің трансформациясы аясында салыстыратын межөрістік талдаудың қажеттілігінде жатыр. Философиялық, социологиялық, постколониялық және жады теорияларына сүйенген пәнаралық тәсіл бірегейлікті қайта пайымдаудың әмбебап тетіктерін де, әр елге тән ерекше сипаттарды да анықтауға мүмкіндік береді. Осылайша, жұмыс қазіргі араб әдебиетіндегі

мәдени модернизация мен бірегейлік динамикасын зерттеуге елеулі үлес болып табылады.

Зерттеудің нысаны – 2000 жылдан кейінгі Мысыр, Палестина және Алжир мысалында қарастырылатын қазіргі араб әдебиеті.

Зерттеудің пәні – ХХІ ғасырдың басындағы әлеуметтік-мәдени және саяси өзгерістерді бейнелейтін осы елдердің шығармаларындағы ұлттық сананы жаңғырту үдерістері, сондай-ақ бірегейліктің трансформациясы мен әдеби тақырыптың өзгеруі.

Зерттеудің мақсаты – 2000 жылдан кейінгі Мысыр, Палестина және Алжир прозасында ұлттық сананы жаңғырту, жаңа бірегейлікті қалыптастыру және қоғамдық-саяси трансформацияларды бейнелейтін жаңа тақырыптық бағыттарды іздеу үдерістерін репрезентациялайтын әдеби стратегиялар мен көркемдік тәсілдерді анықтау және талдау.

Мақсатқа жету үшін келесі **міндеттер** қойылды:

1. «Бірегейлік» ұғымының концептуалды негіздерін және оны философияда, психологияда, социологияда, сондай-ақ араб интеллектуалдық дәстүрінде түсіндірілуін ашу;
2. «Ұлттық бірегейлік» және «ұлттық сана» категорияларын ХХІ ғасырдағы модернизациялық үдерістермен байланыста талдау;
3. Постколониализм және әлеуметтік фрагментация жағдайында ұлттық сананы бейнелеу мен трансформациялау құралы ретінде әдебиеттің рөлін анықтау;
4. Араб ұлттық санасының қалыптасуындағы тарихи-мәдени алғышарттарды (панарабизм, исламдық модель, отарлау және деколонизация тәжірибесі) сипаттау;
5. Қазіргі араб прозасын талдауға қатысты әдіснамалық тәсілдерді негіздеу (постколониялық теория, жарақат пен жады теориясы, ахрония мен субъективтілік концептілері);
6. 2000 жылдан кейінгі мысыр прозасында ұлттық сананы жаңғырту үдерістерін зерттеу, тақырыптық доминанттардың ауысуын және қолданылған нарративтік стратегияларды анықтау;
7. ХХІ ғасырдағы палестиналық прозаны оккупация мен жер аудару жағдайындағы ұлттық сананы бейнелеу ретінде талдау, жады, жарақат және қарсылық стратегияларын анықтау;
8. Жаңа алжирлік бірегейліктің қалыптасу ерекшелігін қарастыру, араб және француз тіліндегі дәстүрлерді, олардың нарративтік тәсілдері мен образдық жүйесін салыстыру;
9. Египет, Палестина және Алжир әдебиеттеріндегі ұлттық сананы жаңғыртудың жалпы және айрықша тенденцияларын анықтау, постколониялық кезеңнің негізгі тақырыптарын, образдары мен стратегияларын сипаттау.

Зерттеудің әдіснамалық негізі – әдеби талдау әдістерін философиялық, әлеуметтік-психологиялық, постколониялық және мәдени-антропологиялық теориялармен ұштастыратын пәнаралық тәсіл. Негізгі қағида – бірегейлікті

тарихи-мәдени жағдайларда қалыптасатын динамикалық, көпдеңгейлі конструкт ретінде түсіну.

1. Теориялық тәсілдер. Э. Эриксонның бірегейліктің даму сатылары теориясы (кейіпкерлердің өзін-өзі айқындау дағдарыстарын талдау), Дж. Мидтің әлеуметтік өзара әрекеттестік тұжырымдамасы («Менді» қарым-қатынас арқылы қалыптастыру), Г. Тэджфел мен Дж. Тернердің әлеуметтік категоризация теориясы («өзіміз»/«бөгде» шекаралары), С. Холлдың бірегейліктің дискурсивті табиғаты жөніндегі идеялары (көптік пен фрагментарлық), Э. Саид пен Х. Бхабхидің постколониялық талдауы (гибридтілік, мимикрия, «үшінші кеңістік»), сондай-ақ жарақат пен трансгенерациялық жады теориясы (зорлық пен тарихи жарақатты бейнелеу) қолданылады.

2. Тарихи-мәдени әдістер. Тарихи-салыстырмалы (аймақтарды салыстыру), тарихи-генетикалық (бірегейлік модельдерінің сабақтастығы), мәдениеттанулық және өркениеттік тәсілдер (араб санасының көпқабаттылығы) қолданылады. Бұл әдістер әдебиетті модернизацияның кең үдерістері аясында қарастыруға мүмкіндік береді.

3. Әдебиеттанулық әдістер. Негізін тарихи-саяси контексті ескеретін интерпретативті талдау құрайды. Қосымша түрде салыстырмалы әдіс (Мысыр, Палестина, Алжир әдебиеттерін қатар қою), семантикалық және мәдени-тарихи талдау (символика, аллегория) қолданылады. Зерттеу сипаты негізінен интерпретативті, сандық әдістер (контент-талдау және т.б.) пайдаланылған жоқ.

4. Дискурсивті және нарратологиялық талдау. Нарратология (Ж. Женетт, М.М. Бахтин) нарратор түрлерін, ахронияны, фокализацияны, диалогизм мен полифонияны зерттеуге мүмкіндік береді. Дискурсивті талдау билікті, жарақатты және бірегейлікті тілдік стратегиялар мен оппозициялар («өзіміз»/«бөгде», «орталық»/«периферия») арқылы бейнелеуді анықтайды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

1. Қазақстандық шығыстануда алғаш рет Мысыр, Палестина және Алжирдің қазіргі араб әдебиетінде (2000 жылдан бері) ұлттық сананы жаңғырту мен жаңа бірегейліктің қалыптасуына салыстырмалы талдау жүргізіліп, ортақ тенденциялар мен өңірлік ерекшеліктер анықталды.

2. «Бірегейлік», «ұлттық сана» және «модернизация» категорияларының ұғымдық өрісі нақтыланып, жүйеленді, бұл мәтінді постколониялық контексте талдауға арналған кешенді әдіснаманы қалыптастыруға мүмкіндік берді.

3. ХХІ ғасырдағы араб прозасын талдауға арналған интеграцияланған тәсіл ғылыми айналымға енгізілді. Ол бұған дейін жеке-жеке қолданылған постколониялық, травматологиялық және мәдени-естелік концепцияларды біріктіреді.

4. Бірегейлікті бейнелеудің жаңа көркемдік тетіктері анықталды: мысыр прозасында – революциялық фрагментация және постұлттық субъект; палестиналықта – жады, жарақат және жоғалу бірегейліктің

формалары ретінде; алжирлік әдебиетте – тілдік амбиваленттілік пен деколонизациялық практикалар.

5. Әдеби стратегиялардың типологиялық айырмашылықтары айқындалды: Мысыр – постреволюциялық фрагментация кеңістігі; Палестина – жады мен травматизация стратегиясы; Алжир – «арабша vs. французша жазу» бинарлық оппозициясынан тыс мәдени көптүрлілік пен гибридтілік.

6. ХХІ ғасыр әдебиетінің жаңа интерпретациясы ұсынылды: ол ұлттық сананы бейнелеудің ғана емес, сонымен бірге оны трансформациялайтын белсенді агент ретінде қарастырылады. Литература жаңа бірегейліктің формаларын тақырыптық ығысу (жарақат, жады, көші-қон, үнсіздік) және инновациялық нарративтік стратегиялар (фрагментарлық, сенімсіз нарратор, интертекстуалдылық) арқылы модельдейді.

Теориялық маңызы – араб әдебиетіндегі бірегейлік пен модернизацияны талдауға арналған кешенді әдістемені дамытуда. Жұмыс арабистика, салыстырмалы әдебиеттану және постколониялық зерттеулердің ұғымдық аппаратын кеңейтеді.

Практикалық маңызы – нәтижелерді араб әдебиеті, мәдениеттану және шығыстану бойынша оқу курстарында, сондай-ақ гуманитарлық жаңғыру мен мәдени дипломатия бағдарламаларында қолдануға болады. Зерттеу қорытындылары «Рухани жаңғыру» бағдарламасы мен ҚР мемлекеттік мәдени саясатының басымдықтарымен үйлеседі.

Қорғауға шығарылатын негізгі тұжырымдар:

1. Философиялық, психологиялық, социологиялық және араб дәстүрінде бірегейлік тарихи-мәдени жағдайларда қалыптасатын динамикалық, көпдеңгейлі категория ретінде қарастырылады және ол сананы жаңғырту үдерісін талдаудың әдістемелік негізі бола алады.

2. ХХІ ғасыр басындағы араб әлеміндегі ұлттық бірегейлік пен ұлттық сана жаһандану, мәдени гибридтілік және саяси қақтығыстардың ықпалында өзгермелі құрылымдар ретінде сипатталады.

3. Әдебиет қоғамдық үдерістерді бейнелеп қана қоймай, ұлттық сананы репрезентациялау мен қайта пайымдаудың белсенді механизмі болып табылады.

4. ХХ ғасырдағы тарихи-мәдени үдерістер (панарабизм, исламдық модель, отарлау және деколонизация) араб ұлттық санасының негізін құрап, ХХІ ғасырда модернизациялық трансформациялар аясында қайта қарастырылды.

5. Пәнаралық тәсіл (постколониялық сын, жарақат теориясы, мәдени жады, ахрония мен субъективтілік концептілері) жаңғыртылған сананы бейнелеудің көркемдік механизмдерін талдауға арналған құралдарды қамтамасыз етеді.

6. 2000 жылдан кейінгі мысыр прозасы постпанарабтық дағдарыстан постреволюциялық нарративтерге өтуді көрсетеді, жаңа азаматтық бірегейлік формаларын модельдеу үшін фрагментарлықты, ненадежный нарраторды, полифонияны және жоғалту бейнелерін пайдаланады.

7. ХХІ ғасырдағы палестиналық проза оккупация мен жер аудару жағдайында жад пен жарақат стратегиялары арқылы сананы бейнелейді, жоғалтудың символикасына, жоғалу мотивтеріне, фрагментарлық құрылымдарға және ұжымдық дауыстарға сүйенеді.

8. Алжир әдебиеті деколонизациялық дискурс, тілдік көпқырлылық және этномәдени полифония тоғысында дамины: арабтілді дәстүр бірегейлікті жад, фрагментарлық пен көпдауыстылық арқылы бейнелесе, франкотілді дәстүр ішкі екіұдайылық пен тілдік «үйді» жоғалтуды сипаттайтын образдық жүйеге сүйенеді.

9. 2000 жылдан кейінгі Мысыр, Палестина және Алжир әдебиеттеріне тән ортақ тенденциялар – бірегейлікті қайта пайымдау, мифтерді деконструкциялау, жарақат, жад және үнсіздік тақырыптарына жүгіну. Сонымен қатар, мысыр прозасы постпанарабтық модель дағдарысын көрсетсе, палестиналық проза – жад пен қарсылық стратегиясын, ал алжирлік проза – тілдік амбиваленттілік, полифония мен фрагментарлық арқылы бірегейлікті іздеуді бейнелейді.

Зерттеудің апробациясы мен жарияланым. Диссертация әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Таяу Шығыс және Оңтүстік Азия кафедрасында орындалды. Зерттеу тақырыбы бойынша Scopus базасына (Q2) кіретін шетелдік ғылыми журналда 1 мақала, ҚР БҒСБК ұсынған басылымдарда 4 мақала және ғылыми журналдар мен халықаралық конференциялар материалдарында 4 мақала жарияланды.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы. Жұмыс анықтамалар, шартты белгілер мен қысқартулар тізімінен, кіріспеден, төрт тараудан тұратын негізгі бөлімнен, қорытындыдан және пайдаланылған дереккөздер тізімінен тұрады.